

O hľadani otázok

2. november 1989, z listu priateľom

„[...] Politruk, ktorého (nie len) kvôli jeho neznesiteľnému telesnému zápachu zvýrazňovanému štiplavými splodinami blízkej kafilérie, označujeme skratkou KH (Kopa Hnoja), na politickej schôdzi mužstva piskľavým hlasom mávajúc nad hlavou Leninovými spismi vykrikuje permutácie ideologickej vaty a za našu pasivitu k textu Několik vět, ktorý nikto v miestnosti (včítane KH) nečítal, sa nám vyhráza prevelením na západný okruh. Jeho huspeninovitá tvár, ktorej neforemnosť je výrazovo odporne prázdna, je zrkadlom súčasného režimu. My mlčky sedíme a submisívne nechávame jeho prázdne slová narážať do studených umakartových stien. Nikto z nás nie je schopný sa postaviť a povedať KH, že je úbohý primitív, ktorý by pri prvom výstrele imperialistickej armády pustil do gatí. Namiesto toho tupo čakáme, kým KH dotára a prepustí nás do ďalšej (ne)činnosti. Prepadá ma pocit prázdnoty. Koniec vojenskej služby je ešte beznádejne ďaleko a nie je možné zachytiť sa ani žiadneho časovo blízkeho jasnejšieho bodu. Blíži sa síce 17. november, deň študentstva, ale už sme boli upozornení, že dovolenka vzhľadom k všadeprítomným diverzantom a podvracačom neprichádza do úvahy a sviatok strávime v službe. Pritom je jasné, že napriek všetkým turbulenciám, ktorých svedkami sme boli v posledných mesiacoch, sa režim, tak ako huspenina na tvári KH, po krátkom otrase a vibrácii, vráti do pôvodného, odporne amorfného stavu. [...]“

...

Ako je možné, že tak úbohí, primitívni, nevzdelaní ľudia ako KH boli v hierarchii inštitúcie s takou dôležitosťou ako armáda, tak vysoko? Ako to, že nikto z nás, približne dvadsiatich vysokoškolsky vzdelaných mladých ľudí, nenašiel tú odvahu a guráž mu oponovať? Veď na prevelení na západný okruh nebolo nič, čo by bezprostredne ohrozovalo náš život. Prečo sme ho nechali tliachať a predvádzať jeho moc?

A ako je možné, že dva týždne pred pádom režimu si nikto z nás nepripúšťal, že situácia sa tak dramaticky zmení? Bolo to našou naivitou? Neopodstatneným pesimizmom? Alebo skôr neznalosťou základných pravidiel moderných kultúrnych vied? Ak áno, ako potom vysvetliť, že podobne pesimisticky vnímali vtedajšie perspektívy na zmenu už vtedy zrelí a v kultúrnych vedách vzdelaní ľudia?

...

15. december 1989, z listu priateľom

„[...] So zrušením vedúcej úlohy komunistickej strany skončilo aj obdobie beznádejnej neistoty a evidentného strachu, ktoré prežívali miestne veliteľské kádre. Z okruhu prichádza rozkaz o odpolitizovaní a odideologizovaní armády. V našom útvare sa tejto heroickej úlohy celkom logicky (?) chopil KH. Zo „zástupcu pre veci politické“ sa behom noci stáva „zástupcom pre kultúru a vzdelávanie“. Počas tej istej noci sa podľa ďalšieho rozkazu súdruhovia menia na pánov. A tak sa pri večernom hlásení lúčim so súdruhom podplukovníkom, a ráno toho istého človeka vítam ako pána. Aj sa mi vidí, že má taký aristokratickejší výraz. Pod pazuchou demonštratívne drží Krylovu platňu a spiklenecky sa na mňa usmieva. Lútosť z toho, že sa nemôžem zúčastniť masových demonštrácií na námestiach je aspoň čiastočne vynahradená poznaním, že vojenská služba mi poskytuje unikátnu možnosť sledovať správanie sa ľudí v podmienkach transformácie komunistickej armády. Je nesmierne zaujímavé pozorovať vystrašených veliteľov, politrukov, či nás, obyčajných poddôstojníkov, ktorí sa svoju submisívnosť spreď 17. novembra snažia kompenzovať zakladaním buniek VPN, majúcich skôr morálno-očistný ako faktický

význam. Hlavným koordinátorom tej našej sa stáva bývalý predseda jednotkovej organizácie SZM.[...]"

...

Mrzí ma, že som si na prelome rokov 89/90 nevedol denník. Tých pár zachovaných listov a nepresná pamäť neumožňujú využiť útvary komunistického armády ako model, na ktorom by bolo možné testovať niektoré abstrakcie z knihy Ladislava Kováča *Prírodopis komunizmu* (Kalligram, 2007). Ostáva sa len pýtať: Boli dôvodom absencie odvahy vystúpiť proti ľuďom ako KH základné atribúty ľudskej prirodzenosti? Aký bol dôvod nášho zlyhania? Bola príčinou nekonzistentnosti našich názorov a konania neriešiteľná dilema vyplývajúca z našej adaptácie na režim? Bol KH príkladom zvrátenej podoby komunistického *šamana*, ktorý nedostatok vzdelania a intelektu nahrádza zastrašovacími démonmi (západný okruh)? Sú konvertiti, podľa rozkazu meniaci sa so súdruhmi na pány a zo SZM-ákov na koordinátorov reformy armády príkladmi *ontologických pragmatikov*, ktorí sa v dôsledku neexistencie báz nastavených kultúrnou evolúciou bez väčších problémov adaptujú na akékoľvek spoločenské zmeny? Do akej miery môže biologické vzdelanie človeka kvalifikovať na zodpovedanie takýchto otázok tradične patriacich do kompetencie kultúrnych vied?

...

„Podvodníci často vnikajú do vnútra skupiny a ťazia zo schopností jej členov, ktoré sami postrádajú. Jednou zo stratégií boja proti takýmto podvodníkom je generalizovaný odpor k cudziemu. Prejavuje sa tak, že všetci cudzinci, bez ohľadu na to, či sú, alebo nie sú podvodníci, sú pacifikovaní blokovaním ich životných funkcií, odpudzovaním, fyzickým odsunutím, alebo vyvraždením.“

Učebnicový príklad xenofóbie. Konkrétne príklady je možné nájsť v každej historickej knihe, v každých novinách. Zdrojom citovanej analýzy však nie je médium venujúce sa ľudským dejinám, či súčasnej situácii vo svete, ale vedecký časopis venujúci sa mikrobiológii. Hlavnými aktérmi nie sú ľudské spoločenstvá, ale populácie baktérií.

Nie, nemienim zmienený príklad dotiahnuť *ad extremum*. Netvrdím, že xenofóbia, či iné formy ľudského správania sa dajú automaticky vysvetliť výsledkami štúdií z mikrobiálneho sveta. Predsa však: je jednoduché určiť, či popis ľubovoľnej situácie zo života baktérií je v porovnaní so životom ľudským púhou metaforou, alebo reálnou homológiou? Kedy platí Monodov postulát: *„Čo platí pre baktériu, to platí aj pre [človeka]?“* a kedy je príslušný bakteriálny fenomén, akokoľvek sa jeho popis podobá ľudským „záležitostiam“ len analógiou? Hľadanie najnižšej evolučnej úrovne, na ktorej sa príslušný fenomén vyskytuje a teda je ho možné aj experimentálne študovať (Delbrückov princíp; <http://oldwww.fns.uniba.sk/~kbi/kovlab/kovac/principy.pdf>), je významnou a zároveň často veľmi náročnou a zradnou metodickou stratégiou. Jej správna aplikácia bola predpokladom mnohých významných objavov s dosahom až do ľudskej medicíny. Pri jej nepatričnom využití však produkuje antropomorfizmy; atraktívne, ale zároveň neadekvátne vysvetlenia.

S dnešnými baktériami zdieľame spoločného evolučného predka žijúceho pred 3.5 miliardami rokov a máme za sebou rovnaký čas biologickej evolúcie. Naše i bakteriálne bunky majú podobný bazálny metabolizmus, principiálne podobný genetický aparát, ich základné funkcie sú vybudované na podobných biologických základoch. Naše evolučné cesty sa rozišli až po takmer miliarde rokov a tie zanechali v našich a bakteriálnych telách mnohé spoločné črty. Analogicky, pomaličky sa predierajú hústinou nástrah, ktoré na našich evolučných predkov v histórii čakali, sme si z jednotlivých fáz evolučnej

vetvy vedúcej k *Homo sapiens* priniesli biologickú výbavu, ktorou dnes disponujeme. Včítane mozgu, ktorý práve v dôsledku evolučných mechanizmov zodpovedných za jeho súčasnú podobu zd'aleka neoplýva dokonalým dizajnom. Naopak, neurobiológ David Linden mozog označuje výrazom *kludge*, čo je (slovami vojnového historika Jacksona Granholma) zle poskladaná kolekcia do seba nepasujúcich súčiastok, vytvárajúcich nepodarený celok. Tento „zlepenec“ neurónov má v sebe evolučne vbudovanú ambíciu poskytovať nám kompletne informácie o okolitom svete. A keď tieto informácie nemá k dispozícii, tak si ich jednoducho vymyslí. Napríklad: na našej sietnici je kvôli nedokonalosti stavby nášho oka miesto (slepá škvrna), kde nie sú k dispozícii žiadne svetlocitlivé bunky. Svetlo, ktoré dopadá do slepej škvrny nemáme šancu sietnicou zachytiť. A predsa, v obraze, ktorý „vidíme“ nie je prázdny priestor. Náš mozog v každej chvíli fabuluje tú časť obrazu, ktorú naše oko fyzicky nezaregistruje. Analogicky, mozog v snahe poskytnúť nám čo najkompletnejšie informácie o našom osobnom svete (prítomnom, minulom a budúcom) využíva celý repertoár trikov, ktorými sám seba presvedča o pravdivosti fabulácií a výmyslov, ktorými pláta vlastnú nedokonalosť. Je fascinujúce, že ľudský mozog napriek (alebo vďaka?) spomínaným deficitom pred pár desiatkami tisíc rokov stál pri zrode kultúrnej evolúcie, ktorá vyústila do všetkých výdobytkov súčasnosti. Pohodlného bývania, masovej dopravy, informačných technológií, gastronómie, umenia, [...], zbraní hromadného ničenia, fašizmu, komunizmu...

...

Aké typy otázok teda môže stavať človek z biologickým vzdelaním, aby mohol pomôcť odpovedať na tradičné otázky kultúrnych vied? Povaha týchto otázok vyplýva z evolučnej trajektórie vedúcej k modernému človeku. Ktoré fenomény týkajúce sa ľudského správania sú založené na biologickom dedičstve, ktoré sme si priniesli od našich viac, alebo menej vzdialených evolučných predkov? Ktoré sú špecifické pre poslednú evolučnú líniu vedúcu k človeku? V čom je naša biologická výbava odlišná od výbavy našich najbližších evolučných príbuzných? Ako sa odlišnosti v biologickej výbave odrážajú na rozdieloch v životnom štýle človeka a iných primátov? Ktoré z týchto rozdielov sú spôsobené biologickými dispozíciami človeka a čo kultúrou? Prečo sa tie isté ľudské biologické dispozície odlišne prejavujú v rôznych kultúrnych prostrediach? V ktorých prípadoch sa dá využiť na štúdium Delbrückov princíp a v ktorých musí byť experimentálnym modelom sám človek? Je ľudský mozog vzhľadom k jeho nedokonalému dizajnu schopný pochopiť dynamiku ľudských spoločností? Budeme raz schopní predikovať spoločenské zmeny, aspoň v prípadoch, keď sú (v spätnom pohľade) priamo na spadnutie?

„Pokročí ľudstvo dostatočne rýchlo v poznaní ľudskej prirodzenosti a v poznaní spoločnosti, aby bolo schopné kontrolovať a riadiť vlastné inštitúcie? Toto je možno osudová otázka 21. storočia.“

Otázka, ktorá nám okrem toho pomôže aj v hľadaní vysvetlení našich osobných zlyhaní. Zlyhaní nie len z obdobia komunistického režimu.

Lubomír Tomáška

Knihy a spoločnosť 4, č.12, str. 5.